

УДК 94(470+571) "1991"

СЕРПНЕВИЙ ПУТЧ 1991 РОКУ У ВІДЗЕРКАЛЕННІ ІСТОРІЇ

Сурнін В. Б. (Ужгород)

У статті зроблена спроба виявити деякі характерні риси і особливості серпневого путчу 1991 р. в СРСР шляхом його зіставлення з аналогічними подіями серпня 1917 р. в Росії. Автор приходиться до висновку, що в обох випадках це погано зрежисована вистава із далекосяжними згубними наслідками для країни.

Ключові слова: путч, змова, революція, Росія, СРСР.

Серпневий путч 1991 року без перебільшення можна віднести до найбільш загадкових, малодосліджених і незрозумілих явищ новітньої російській історії. Йому присвячено чимало книг і статей [1], сказали своє слово учасники подій [2]. Однак і сьогодні не зникає враження, що їх закутує якась похмура таємниця. Адже питань набагато більше, ніж відповідей.

Наприклад, залишається без відповіді таке важливе питання: хто ж в ті дні здійснював переворот? Публікації виявляють не менше трьох різних позицій із цього приводу. Найбільш поширеною є версія, сформульована російським керівництвом ще 19-21 серпня 1991 року. Згідно цієї версії "Путч" спробувала здійснити "імперська" реакційна партійно-державна номенклатура, яка опиралася глибоким демократичним перетворенням, що проводилися перш за все російськими властями [3, с.68-71]. Тоді ж, в 1991 р., з'явилася книга "Коричневий путч червоних. Серпень 1991 р." Обкладинка книги була прикрашена знаком, що сполучав зірку і свастику [4]. Згідно другої версії, головним ініціатором невдалого "перевороту" був президент СРСР. Прихильники цієї версії вважають, що М. С. Горбачов, провокуючи зіткнення російських і союзних властей, розраховував на їх взаємне ослаблення і велику поступливість в майбутньому [5]. В.С.Павлов же вважає, що таким чином президент СРСР хотів позбавитися від свого оточення, яким він тоді обтяжувався [6, с. 101]. При цьому, як припускали деякі автори, Горбачов діяв у змові з Єльциним. І нарешті, третя версія належить Г.Х. Г.Попову, який весною 1992 року в інтерв'ю керівникові Санкт-Петербурзького телебачення Б.А. Курковій заявив, що в серпні 1991 р. "путч" зробили демократи, чим помітно шокував співбесідницю [7].

Супротивники ДКНС зазвичай акцентують увагу на подіях власне серпня 1991 р., указуючи на протиправний характер дій і документів змовників [8]. Учасники і прихильники ДКНС підкреслюють, що їх виступ з'явився відчайдушною спробою зупинити дію тих деструктивних процесів, які почалися задовго до серпня 1991 року, привели радянське суспільство до глибокої кризи і поставили під знак питання існування самої держави [9].

Не дивлячись на таке очевидне сум'яття в поглядах на події 19-21 серпня 1991 р. і їх нетривалість, історичні наслідки виступу ДКНС були такими значними, що при їх розгляді, на наш погляд, ніяк не обійтися без пошуку аналогій. Невже в нашій вітчизняній (якщо комусь більше подобається – спільній) історії не знайдеться подібного прикладу, який полегшив би розуміння суті путчу, виявив би деякі закономірності його течії і результатів? При найближчому розгляді виявляється, що такий приклад є в не такій вже далекій історії ХХ століття. Це корніловський путч, який відбувся, за дивним збігом обставин, в тому ж місяці і майже в ті ж дні, що і ДКНС, – 25-30 серпня 1917 р. Ця подія, яка відбулася на початку ХХ ст. в столиці Російської імперії Петербурзі, для його сучасників виявилася не менш загадковою, ніж події в Москві наприкінці того ж століття.

Наприклад, голова Тимчасового уряду О.Ф.Керенський в 1965 р. свідчив, що більш-менш повна картина підготовки корніловського виступу стала складатися лише через 20 років потому. Із різного роду мемуарів, опублікованих на той час, стало відомо, що у Петрограді вже з квітня 1917 р. йшла підготовча робота до встановлення військової диктатури. Тоді директор Російсько-Азіатського банку О.І.Путілов заснував «Товариство сприяння економічному відродженню Росії», через яке здійснювалося фінансування військових. Крім того, в травні 1917 р. була створена ще одна підривна організація – «Республіканський центр», який під прикриттям антибільшовицької пропаганди займався підготовкою захоплення Петрограда «зсередини». З цією метою з фронтів відкликалися під приводом «вивчення бомбометів і кулеметів англійського взірця» надійні офіцери, котрих 10 серпня, тобто напередодні скликання Державної наради, у Петрограді скупчилось більше 3 000 чоловік [10, с.131, 133-134].

Не обійшлося і без іноземної допомоги. Посол Англії в Росії (з 1910 по 1918 рр.) Джордж Бьюкенен у своїх мемуарах пише: «В середу 23 серпня (5 вересня н.ст.) 1917 р. мене відвідав мій російський друг, що займав посаду директора одного з головних банків Петрограда...» Цей «друг» повідомив англійського посла про підго-

товлювану змову і попросив допомоги. «Вони сподіваються, - продовжує Бьюкенен, - що я сприятиму їм, надавши в їх розпорядження англійські броньовики, а у разі провалу допоможу їм сховатися» [11, с.282].

Само собою зрозуміло, сер Джордж не міг обіцяти підтримку Путілову. Проте, угода про броньовики, мабуть, була досягнута. 28 серпня, коли війська генерала Кримова стрімко наближалися до Петрограда, Корнілов направив в штаб 7-ої армії Південно-Західного фронту наступне розпорядження: «Терміново віддайте наказ командирові Британського бронедивізіону перекинути всі військові машини, включаючи «фіати», разом з офіцерами і екіпажами в район Бровар в розпорядження капітан-лейтенанта Соумса. Перекиньте також машини з району Дубровки» [12, с.442].

Як бачимо, зовнішня участь у подіях серпня 1917 р. не викликає сумніву. Є видимою вона і в подіях серпня 1991 р. Голова Верховної Ради СРСР А.І.Лукашук, що притягнувся до кримінальної відповідальності у справі ДКНС, але не входив до його складу, недвозначно указує на участь Заходу в підготовці путчу. «Чи можливо це?» – задається питанням досвідчений політик. І сам же відповідає: «Так, на мій погляд, такий варіант можливий. І в 40 томах слідчої справи про серпневі події, і у пресі, і в необережних захопленнях західних політиків можна знайти тому підтвердження. Адже даремно президент США Дж. Буш після серпня 1991 року прямо заявив, що це не тільки перемога демократії, але і «наша перемога – перемога ЦРУ» [13, с.61].

До речі, радник Держсекретаря США о тій порі Струоб Телботт також підтверджує версію іноземної участі в серпневих подіях 1991 р. в Москві. У написаній ним за гарячими слідами, спільно з відомим американським істориком і політологом Майклом Бешлосом книзі, він починає завісу над тим, що супротивники соціалізму називають «святом демократії».

Виявляється, ще в квітні 1991 р. Бюро аналізу подій в СРСР представило президентові Бушу огляд останніх подій в Радянському Союзі під заголовком «Радянський казан». Це докладне дослідження було виконане на прохання радника з питань національної безпеки США Скоукрофта і його помічників Гейтса і Хьюетта і, як виявилось, з'явилося гранично точним і деталізованим сценарієм «можливого державного перевороту і скидання Горбачова прихильниками жорсткої лінії». У дослідженні не тільки вже були названі прізвища майбутніх путчистів Янаєва, Пуго і Крючкова, але і давався прогноз на майбутнє: «подібний задум позбавлений довгострокових перспектив», «та і короткочасний успіх навряд чи можливий». За оцінкою укладачів прогнозу, ключовими чинниками стануть: ступінь підтримки путчу рядовим армійським складом, а також

ступінь опору, наданого демократичними силами» [14, с.258].

Виходячи з отриманих оцінок, керівництво США постаралося надати всебічну допомогу «демократичним силам» в СРСР. По-перше, Білий дім остаточно зробив ставку на Б.Єльцина, розчарувавшись в нерішучому Горбачові. Підтвердженням цього вибору стала відмова надати Радянському Союзу фінансову допомогу, на чому наполягав Горбачов. Вустами Держсекретаря США Джеймса Бейкера йому було сказано: якщо Радянський Союз не відпустить віжки в Прибалтиці, не припинить свої підтримки Кастро і своїх величезних витрат на оборону, «нереалістично» чекати, що американський народ і його представники в конгресі проголосують за якінебудь заходи по підтримці радянської економіки» [14, с.279].

Більше того, США зробили все можливе, щоб путч не відбувся. Коли 20 червня 1991 р. мер Москви Гаврило Попов попередив американського посла Джека Метлока про підготовлену спробу усунути Горбачова і назвав прізвища Крючкова, Язова і Лукашук, це стало негайно відомо Джорджу Бушу. Американський президент відразу ж повідомив про отриману інформацію Б.Єльцина, що знаходився в той час у Вашингтоні на спеціальне запрошення, і лише після цього попередили Горбачова. Подібна реакція послідувала і 17 серпня 1991 р., коли про загрозу перевороту з боку «впливової групи сталіністів» американців послужливо попередив (хто б подумав?) А.Яковлев – впливовий член Політбюро ЦК КПРС, права рука Горбачова [14, с. 305].

Як не дивно, в обох випадках Горбачов поставився до отриманої інформації спокійно. Але справа зовсім не у властивій Горбачову короткозорості. Правда полягає в тому, що він давно знав про існування ДКНС, точніше, цей орган і був створений згідно його розпорядження. Як повідомляє у той час перший секретар ММК КПРС Ю.Прокоф'єв, ще в березні 1991 р. Горбачов став ініціатором розробки документів про введення надзвичайного стану в країні у зв'язку з економічною обстановкою, що погіршувалась. На нараді, що проходила з цього питання, була створена спеціальна комісія під керівництвом віце-президента Г.І.Янаєва. У комісію входили всі майбутні члени ДКНС, за винятком двох чоловік – Тіязькова і Стародубцева. Це були Янаєв, Язов, Крючков, Пуго, Павлов, Шенін і Болдін. У квітні підготовча робота на випадок введення надзвичайного стану була закінчена. Остаточний документ про це у вигляді Указу Президента Горбачова був опублікований в травні 1991 р. Ознайомлений з ним Б.Єльцин вніс одну поправку: Указ вводиться тільки на рік [15, с.123-125].

Подібно до Горбачова, знав про підготовку військових до виступу на чолі з генералом

Корніловим у серпні 1917 р. і прем'єр-міністр Керенський. Якраз за пропозицією Керенського ухвалою Тимчасового уряду 19 липня Корнілова призначають Верховним головнокомандувачем замість Брусилова. Існує думка, що Керенський призначив саме цього генерала зовсім не тому, що оцінив його душевне благородство, таланти командувача або особисту його бойову звитягу: це лише рядовий склад армії можна було з успіхом розкласти за допомогою пропаганди, непротивленню «братанню» на фронті і т. п.; керівний же склад Російської армії наказами і комітетами змусити забути обов'язок перед Батьківщиною було неможливо. Проте, їх з армії можна було видалити. Н. В. Старіков вважає, що Керенському необхідне було «примусити армію виступити проти руйнування країни, оголосити її бунтівною силою і тоді вже розгромити її вищі ешелони. Щоб військові зважилися виступити проти Тимчасового уряду, у них повинен бути вождь. Тому Керенський висунув Корнілова» [16, с.264]. Ліберальні політики, члени Державної Думи, промисловці, торгова аристократія обіцяли генералові свою підтримку. Величезна маса обивателів покладала на нього надії. Надії на встановлення диктатури і порятунк Батьківщини. І план Корнілова дійсно припускав встановлення диктатури. Але не одноосібної, а «диктатури уряду» [17, с. 208].

Проте між Головою уряду і Головнокомандувачем незабаром з'явився антагонізм. О.Ф.Керенський, що фактично зосередив в своїх руках урядову владу, під час корніловського виступу опинився у скрутному становищі. Він розумів, що тільки суворі заходи, запропоновані Л.Р. Корніловим, могли ще врятувати економіку від розвалу, армію від анархії, Тимчасовий уряд звільнити від радянської залежності і встановити, врешті-решт, внутрішній порядок в країні. Але О. Ф. Керенський також розумів, що зі встановленням військової диктатури він позбудеться всієї повноти своєї влади. Добровільно віддавати її навіть заради блага Росії він не захотів. До цього додалася і особиста антипатія між міністром-головою О. Ф. Керенським і головнокомандувачем генералом Л. Р. Корніловим, вони не соромилися висловлювати своє ставлення один до одного [18].

Не приховували своєї неприязні один до одного і лідери «перебудови» – М.Горбачов і Б.Єльцин. Якщо перший вважав себе «батьком» перебудови, то другий – її головним двигуном, особливо після того, як Генеральний секретар ЦК КПРС виявився нездатним довести її до кінця. Будучи висунувцем Горбачова, Єльцин з часом почав власну гру, в основі котрої лежала, як і у разі протистояння Керенського з Корніловим, боротьба за владу. На безкомпромісність протистояння вплинуло і те, що за кожним з них стояли не просто особисті амбіції, а різні уявлен-

ня про шляхи економічного, політичного і національно-державного розвитку країни. Горбачов хоча б формально виступав за соціалістичний вибір, розвиток системи Рад, збереження єдиної держави в рамках СРСР. Єльцин виявився прихильником більш ліберальних підходів у економіці, необхідності зміни радянської системи, вважаючи за можливе здійснити це лише в рамках конфедеративного союзу держав, або навіть без нього. Протистояння між цими двома особами могло зіграти і зіграло фатальну роль в існуванні СРСР.

Цікаво, що на цю обставину звернули увагу на Заході вже тоді, коли в 1989 р. в СРСР вийшла книга Єльцина «Сповідь на задану тему», і він вирушив у Європу з рекламно-пропагандистськими цілями. «Біографія Бориса Єльцина, – писав, наприклад, британський журналіст Джон Ллойд, – вселяє страх. Після прочитання його книги виникає побоювання, що Радянський Союз не здатний створити політичний клас. За свідченням самого Єльцина, він виступає проти Горбачова, але в його книзі немає ні програми, ні критичного аналізу, ні яких-небудь корисних думок про глибинні причини важкого становища своєї країни. Єдина зброя Єльцина – це демагогічне засудження привілеїв, і про це він говорить чудово. При цьому Єльцин подає себе як людину, яка завжди була, є і завжди буде другом народові. Але лише небагато політиків заслужують більшого недовір'я, ніж подібний друг. Цілком можливо, що Борис Єльцин незабаром стане Президентом Російської Федерації, зайнявши впливову посаду, з якої він зможе піддавати обстрілу свого суперника. Радянський Союз – або, в усякому разі, Росія, – можливо, коли-небудь опиниться в руках цієї хитрої, пихатої людини з величезним жаданням влади і спритністю в досягненні цієї своєї мети. Але його біографія не переконує в тому, що Росія від цього стане краще, ніж вона була» [19].

У кінцевому підсумку протистояння двох лідерів набуло характеру протиборства «консервативного» цетра з «прогресивним» демократичним рухом. З союзним керівництвом асоціювали всі невдачі в соціально-економічній, національній і зовнішній політиці, тому його авторитет постійно падав, в той час як "молода російська демократія" продемонструвала велику активність. Величезне значення зіграв часовий чинник, до серпня 1991 року ситуація зовсім вийшла з-під контролю, дезинтеграція країни зайшла дуже далеко, союзний центр існував багато в чому номінально, а сам президент ще до 19 серпня переходив на позиції "сильних", слідував в політичному фарватері опозиційних лідерів. У цьому плані він об'єктивно був зацікавлений в тому, щоб відсунути своїх соратників по союзних структурах, правова перевага їх позиції в очах Горбачова згасала перед реальним співвід-

ношенням політичних сил, в якому сам президент вже визначився.

Єдиними дієздатними загальнодержавними структурами залишалися спецслужби і збройні сили СРСР. Проте вже тоді складно було зрозуміти, наскільки ефективним могло бути їх втручання в ситуацію. Це питання так і залишилося в числі риторичних, оскільки реалізований частиною політиків і військових виступ не був підготовлений ні політично, ні технічно, що і призвело до невдачі. Навіть американці, що пильно стежили за подіями в Москві, були шоковані бездарністю, некомпетентністю, нерішучістю учасників путчу. От як це виглядає в описі Струба Телботта в книзі, на яку ми вже посилалися вище: «В понеділок (19 серпня – В.С.), приїхавши в Ленглі близько години ночі, Фріц Ермарт (головний аналітик ЦРУ – В.С.) сів за пульт свого комп'ютера, підключеного до банку даних управління. Він проглянув все, що було за останні дні виявлене шпигунськими супутниками США і перехопленнями засобів зв'язку про пересування Радянської Армії і військ КДБ.

Ермарт був вражений: не було свідоцтв про які-небудь переміщення, які треба було чекати перед путчем. Змовники не провели серйозної підготовки: не було ні масованих пересувань військ і танків, ні перерви в роботі засобів зв'язку, ні глушення західних радіопередач, ні облави на популярних керівників реформ.

У дві години ночі Ермарт вигукнув, звертаючись до своїх колег: «Ей, хлоп'ята, адже собаки-то не гавкають!». Колт (співробітник ЦРУ – В.С.) вимовив у відповідь: «Так, ми це теж відмітили». Ермарт сказав: «Здавалося б, ці хлопці могли зробити щось подібне куди майстерніше» [14, с.309-310].

Навіть після того, як керівники ДКНС зважилися приступити до активних дій, відчуття якоїсь бутафорії не залишало американців. Струба Телботт продовжує: «Колін Пауелл (Голова Об'єднаного комітету начальників штабів армії США - В.С.) в своєму кабінеті в Пентагоні одним оком дивився передачі Сі-ен-ен, а іншим проглядав розвідувальні донесення, що як і раніше поступали потоком. Обидва джерела говорили йому, що танки і бронетранспортери з піхотою на вулицях Москви не проявляли ознак бойової готовності до захоплення політичної влади. Він вигукнув: «Цих хлопців послали до Москви без доручення!»

Пауелл подзвонив Чейні (міністр оборони США – В.С.) на борт літака: «У останньому рядку мовиться, що це половинчастий путч. Щось відбувається не по підручнику». У ЦРУ Ермарт дійшов висновку: «Здійснює все це банда невдах. Вони зазнають провалу» [14, с.317].

Не менш дивно виглядав і путч генерала Корнілова. За рішенням Тимчасового уряду [20, с.54] і з відома самого О. Ф. Керенського [20,

с.21-22], генерал Корнілов 25 серпня почав абсолютно легальні дії з перекидання частин до Петрограда [21, с.65]. На Петроград направляється 3-й кінний корпус і Тубільна («Дика») дивізія під командуванням генерал-лейтенанта А. М. Кримова. Корнілов продовжував підкреслювати свою лояльність уряду, хоча і не вважав Керенського здатним на рішучі дії навіть для перемоги у війні. Учасник домовленостей Б.Савінков відзначав: «26 серпня програма генерала Корнілова була напередодні здійснення. Розбіжності між генералом Корніловим і Керенським неначе були усунені. Неначе відкривалася надія, що Росія вийде з кризи, не тільки оновленою, але і сильною» [20, с.22].

28 серпня, коли Зимовий палац тіпала лихоманка страху, командир "дикої" дивізії князь Багратіон доповідав по телеграфу Корнілову, що "тубільці виконують обов'язок перед батьківщиною і за наказом свого верховного героя... прольють останню кров". Вже через декілька годин рух дивізії припинився, а 31 серпня особлива депутація, на чолі з тим же Багратіоном, запевняла Керенського, що дивізія цілком підкоряється Тимчасовому уряду. Все це відбулося не тільки без бою, але без жодного пострілу. Справа не дійшла не тільки до останньої, але і до першої краплі крові. Солдати Корнілова не зробили і спроби пустити в хід зброю, щоб прокласти собі дорогу до Петрограду. Командири не посміли їм це вказати. Урядовим військам ніде не довелося вдаватися до сили, щоб зупинити натиск корніловських загонів. Змова розклаталася, розсіпалася, випарувалася.

Л.Д.Троцький в «Історії російської революції» пише: «Щоб пояснити це, достатньо ближче придивитися до сил, що вступили в боротьбу. Перш за все ми вимушені будемо встановити - і це відкриття не буде для нас несподіваним - що штаб змовників був все тим же царським штабом, канцелярією людей без голови, не здатних задалегідь обдумати в затягній ними великій грі два-три ходи підряд. Не дивлячись на те що Корнілов за декілька тижнів наперед призначив день перевороту, ніщо не було передбачене і як слід розраховане. Чисто військова підготовка повстання була проведена невміло, неохайно, легковажно. Складні зміни в організації і командному складі зроблені були перед самим виступом, вже на ходу. "Дика" дивізія, яка повинна була нанести революції перший удар, налічувала всього 1350 бійців, причому для них не вистачало 600 гвинтівок, 1000 пік і 500 шашок. За п'ять днів до початку бойових дій Корнілов видав наказ про переформування дивізії в корпус. Такого роду захід, засуджуваний навіть шкільними підручниками, був, очевидно, визнаний необхідним, щоб захопити офіцерів бодай кар'єрною перспективою.

Відрядженням інструкторів з фронту до Петрограду ставка теж зайнялася лише в найостаннішу хвилину. Офіцери, що приймали доручення, широко забезпечувалися грошима і окремими вагонами. Але патріотичні герої не так вже поспішали, треба думати, рятувати вітчизну. Через два дні залізничне сполучення між ставкою і столицею опинилося перерваним, і більшість тих, що відряджалися, взагалі не потрапила до місця передбачуваних подвигів.

У столиці була, проте, своя організація корніловців, що налічувала до двох тисяч членів. Змовники були розбиті на групами за спеціальними завданнями: захоплення броньових автомобілів, арешти і вбивства найбільш відомих членів Ради, арешт Тимчасового уряду, оволодіння найважливішими установами. За словами Вінберга, голови союзу військового обов'язку, "до приходу військ Кримова головні сили революції повинні були вже бути зломленими, знищеними або знешкодженими, так що Кримову залишалася б справа наведення порядку в місті".

Правда, в Могильові цю програму дій вважали перебільшеною і головне завдання поклали на Кримова. Але і ставка чекала від загонів республіканського центру дуже серйозної допомоги. Тим часом змовники Петрограда рішуче нічим себе не проявили, не подали голосу, не поворушили пальцем, начебто їх зовсім не було на світі. Вінберг пояснює цю загадку досить просто. Виявляється, що полковник Гейман, що завідував контррозвідкою, найрішучіший час провів в заміському ресторані, а полковник Сидорін, що об'єднував за безпосереднім дорученням Корнілова діяльність всіх патріотичних товариств столиці, і полковник Дюсиметьєр, що керував військовим відділом, "зникли безслідно, і ніде їх не можна було знайти". Козачий полковник Дутов... скаржився згодом: "Я бігав... кликав вийти на вулицю, та за мною ніхто не пішов". Призначені на організацію грошові суми були, за словами Вінберга, великими учасниками привласнені і прогуляні. Полковник Сидорін, за твердженням Денікіна, "сховався до Фінляндії, захопивши з собою останні залишки грошей організації, щось біля півтора тисяч карбованців". Г. Львов (перший голова Тимчасового уряду – В.С.) ... передавав згодом про одного із закулісних жертводавців, який повинен був вручити офіцерам значну суму, але, приїхавши в призначене місце, застав змовників в такому стані сп'яніння, що передати гроші не зважився. Сам Вінберг вважає, що, коли б не ці справді прикри "випадковості", задум міг би цілком увінчатися успіхом. Але залишається питання: чому навколо патріотичного підприємства опинилися згруповані переважно пияки, розтратники і зрадники?» [22].

Скориставшись обставинами, 27 серпня Керенський розпускає кабінет і самочинно прив-

ласное собі «диктаторські повноваження», одноосібно усуває генерала Корнілова з посади (на що юридично права не мав), вимагає відміни руху на Петроград раніше ним же відправленого кінного корпусу і призначає сам себе Верховним головнокомандувачем [23, с.210]. Генерал Корнілов такий наказ виконувати відмовляється.

Після цього Керенський 27 серпня оголошує генерала Корнілова «бунтівником». Сучасний історик Н. В. Старіков пише: «Корніловський заколот» — це стовідсоткова заслуга Олександра Федоровича, його сценарій, його драматургія. Насправді ніякого заколоту не було: група патріотів-генералів намагалася врятувати країну на прохання... Керенського, а потім була ним обмовлена і зраджена» [16, с.265]. Такої ж точки зору дотримується і Л. Д. Троцький. У своїй «Історії російської революції» він пише, що заколот Корнілова був узгоджений з Керенським і мав на меті встановлення диктатури останнього, але Корнілов зрадив домовленостям і спробував добитися диктатури для себе [22].

У ніч на 29 серпня революційними матросами в готелі "Асторія" була арештована група офіцерів-змовників. 29 серпня Керенський видає указ про усунення Корнілова з посади Верховного головнокомандувача, тим самим намагається відмежуватися від участі в організації заколоту військових. 30 серпня генерали Корнілов, Лукомський, Макаров, Романовський, Денікін, Ерделі були заарештовані. У розташуванні корніловських частин був заарештований колишній військовий міністр Гучков. За декілька годин заколот був ліквідований. Генерал Кримов покінчив життя самогубством, а Корнілов був взятий під варту. 31 серпня було офіційно повідомлено, що виступ Корнілова ліквідовано.

Так само безславно припинив своє існування і ДКНС. Після того, як змовники опинилися перед лицем опору найбільш активних захисників «демократії» і побоювалися відповідальності за «велику кров», їх доля була вирішена. 21 серпня важелі реальної влади узяли в свої руки прихильники Б.М. Єльцина. Ті, хто хотів врятувати континентальну імперію і зберегти соціальну справедливість, програли тим, хто хотів руйнування, розділення і нічим не обмеженої свободи. Свободи від будь-яких зобов'язань, від будь-якої вищої мети, від будь-якої відповідальності. Після серпня тисяча дев'ятсот дев'яносто першого року не стало ні єдиної країни, ні соціалізму, ні багатонаціональної єдності, ні громадських дебатів про вибір шляху, ні розвитку економіки. Все звалилося. Після серпневого путчу зникла двополярна система і почалася планетарна гегемонія Заходу. Почалося неподільне панування США. Ідеї соціалізму, соціальної справедливості, солідарного економічного устрою суспільства були відкинуті і висміяні. Захищати їх було більше нікому.

В цьому сенсі можна говорити про те, що серпневі події 1917 і 1991 років були рубіжними для Росії. Якщо «заколот» Корнілова відкрив шлях до встановлення нового соціально-економічного ладу і принципово нової політичної системи, позбавленої класової експлуатації і поділу людей на багатих і бідних, то виступ ДКНС немов би повернув історію назад. Більше немає високої мети, більше немає орієнтиру в майбутнє, більше немає волі до подолання. «Хоч день, та мій», «після нас хоч потоп», «хто не встиг, той запізнився», «кожен за себе» - ці підлі істини заступили місце радянської ідеології, що пішла в минуле. Замість реальної модернізації економіки спиритні пройдисвіти і любителі ловити рибку в каламутній воді разом з чиновниками, що розклалися, привласнили собі безмірні багатства надр, хитрістю, віроломством і насильством захопили заводи і підприємства, землі і будівлі – все те, що було створене працею цілих поколінь

радянських людей і їх попередників. Ринкові методи привели до того, що вся пострадянська економіка звелася до торгівлі природними ресурсами за кордон і до закупівлі іноземних товарів. Але це навряд чи можна вважати справжнім досягненням.

Велика кількість людей сьогодні більш тверезо дивиться на події серпня 1991 року. Опитування Левада-центру, проведені напередодні двадцятиріччя ДКНС в 45 регіонах Російської Федерації, показало збільшення числа тих, хто вважає пов'язані з ним події «трагедією, яка мала згубні наслідки». Так оцінило їх 39% респондентів, в той же час «перемогою демократичної революції» вважають їх лише 10% опитуваних [24]. І це співвідношення є дуже красномовним. На жаль, в Україні немає подібних досліджень. Але і в нас очікувати інших результатів, здається, немає підстав.

1. Журавлева В. История современной России. 1985-1994. – М.: Мысль, 1995; От путчистов ждали террора. Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2011/08/19/993182.shtml>; Согрин В. Политическая история современной России. – М.: Яуза, 1994. – 285 с.; Шамбаров В.Е. Государство и революция. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 608 с.; Шолохов В.В. Политическая история России в партиях и лицах. – М., 1993.
2. Горбачёв М.С. Августовский путч. – М.: Новости. – 41 с.; Лукьянов А.И. Август 91-го. Был ли заговор? – М.: Алгоритм: Эксмо, 2010. – 240 с.; Прокофьев Ю. Как убивали партию: Показания Первого секретаря МГК КПСС. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2011. – 240 с.; Рыжков Н.И. Трагедия великой страны. – М.: Вече, 2007. – 652 с.
3. Август-91. – М.: Политиздат, 1991. – 272 с.
4. Коричневый путч красных. Август 1991 г. – М.: Политиздат, 1991.
5. Ивашов Л. Маршал Язов: (Роковой август 91-го. Правда о «путче»). – М.: Б/м: МП «Вельти», 1993.
6. Павлов В. Август изнутри. Горбачев-путч. — М.: Деловой мир, 1993.
7. Режим доступа: <http://stud24.ru/.../79144-248079-page1.html>
8. Белоусова Г.А., Лебедев В.А. Партократия и путч. – М.: Республика, 1992.
9. Варенников В. «Дело ГКЧП». – М.: Алгоритм, 2010; Янаев Г. ГКЧП против Горбачева. - М.: Алгоритм-Эксмо, 2010.
10. Керенский А.Ф. Россия на историческом повороте // Вопросы истории. – 1991. – № 6.
11. Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата/ Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Междунар. отношения, 1991. – 344с.
12. Революционное движение в России в августе 1917 г. Разгром Корниловского мятежа. – М.: Изд-во АН СССР, 1959 – 696 с.
13. Лукьянов А.И. Август 91-го. Был ли заговор? – М.: Алгоритм: Эксмо, 2010. – 240 с.
14. Бешлосс М. Измена в Кремле: протоколы тайных соглашений Горбачёва с американцами / Майкл Бешлосс, Струоб Тэлботт. – М.: Алгоритм, 2010. – 352 с.
15. Прокофьев Ю. Как убивали партию: Показания Первого секретаря МГК КПСС / Юрий Прокофьев. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2011. – 240 с.
16. Стариков Н. В. 1917. Не революция, а спецоперация! – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 320 с.
17. Шамбаров В. Е. Нашествие чужих: заговор против империи. – М.: Алгоритм, 2007.
18. Корниловский мятеж. 25-31 августа 1917. Радиограмма А. Ф. Керенского с обращением к народу. 27 августа 1917. Режим доступа: <http://www.school.edu.ru>
19. Файнэншл таймс. 16 марта 1990 г. Режим доступа: <http://fb2.booksgid.com/content/.../69.html>
20. Деникин А. И. Очерки русской смуты: [В 3 кн.]. Кн.2, т.2: Борьба генерала Корнилова. — М.: Айрис-пресс, 2006. — 736 с.
21. Цветков В.Ж. Лавр Георгиевич Корнилов. // Вопросы истории. – 2006. – №1. – С.55 -84.
22. Л.Д. Троцкий. История русской революции. Том 2, часть 1. Режим доступа: <http://magister.msk.ru/library/trotsky/trotl008.htm>
23. Шамбаров В. Е. Нашествие чужих: заговор против империи. – М.: Алгоритм, 2007. – 608 с.

24. ГКЧП. Путч августа 1991 года. Опрос Левада-центра 15–19 июля 2011 года. Режим доступа: http://www.gazeta.ru/politics/2011/08/16_a_3734489.shtml

РЕЗЮМЕ

АВГУСТОВСКИЙ ПУТЧ 1991 ГОДА В ОТРАЖЕНИИ ИСТОРИИ

Сурнин В.Б. (Ужгород)

В статье сделана попытка выявить некоторые характерные черты и особенности августовского путча 1991 г. в СССР путём его сопоставления с аналогичными событиями августа 1917 г. в России. Автор приходит к выводу, что в обоих случаях это плохо срежиссированный спектакль с далеко идущими губительными последствиями для страны.

Ключевые слова: путч, заговор, революция, Россия, СССР.

SUMMARY

AUGUST PUTSCH of 1991 is In REFLECTION of HISTORY

V. Surnin (Uzhhorod)

In the article is done an attempt to expose some personal touches and features of the August putsch 1991 in the USSR by his comparison with the analogical events of August, 1917 in Russia. The author comes to the conclusion, that in both cases it badly directed theatrical with far going disastrous consequences for a country.

Keywords: putsch, plot, revolution, Russia, USSR.

УДК 94(4)[1-624+1-652]:327"19/20"

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НЕЙТРАЛЬНИХ ТА ПОЗАБЛОКОВИХ КРАЇН ЄВРОПИ В УМОВАХ ПОСТБІПОЛЯРНОГО СВІТУ

Волощук С. М. (Ужгород)

У статті аналізуються чинники, що зумовили зміни в зовнішній політиці нейтральних держав у постбіполярній Європі. Нейтральні країни сьогодні своїм статусом більше відповідають позаблоковості, здійснюють політику неучасті у військових союзах, однак допускають співробітництво задля відповіді на загрози миру та безпеці. Акцентується на актуальності даного трансформаційного досвіду для нового етапу зовнішньої політики України.

Ключові слова: постбіполярний світ, нейтралітет, позаблоковість, європейська політика безпеки та оборони.

Для світу загалом і міжнародних відносин зокрема характерними на початку ХХІ століття є надзвичайний динамізм та змінність тенденцій розвитку. Часом навіть експертне середовище не встигає належним чином відреагувати на їх прояви, не говорячи вже про появу фундаментальних історико-політологічних досліджень. Та, в будь-якому разі, осмислення фактів та подій слугує каталізатором нових пошуків, постановки та розв'язання нових наукових задач. Так, в 2010 році Верховна Рада України внесла низку змін у Закони «Про основи національної безпеки» та «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики», з яких виключена норма про перспективу вступу України до НАТО, а замість неї декларується «позаблоковість» України. Фактично, за роки незалежності Україна втретє докорінно змінило свою зовнішньополітичну доктрину. В 1990 р. у Декларації про державний суверенітет тоді ще УРСР заявила про намір бути в майбутньому державою нейтральною. «Основні напрями зовнішньої політики України» (1993 р.) пов'язували намір стати нейтральною та позаблоковою дер-

жавою з можливістю брати участь у повноцінній системі загальноєвропейської безпеки. Концепція національної безпеки України (1997 р.) підтвердила курс на вступ до системи регіональної та універсальної безпеки. Упродовж 2000-х років вступ України до НАТО був пріоритетом зовнішньої політики держави [7, с. 572-578; 4, с. 14-17]. Відповідних змін зазнавали й воєнні доктрини під впливом політичної кон'юнктури. У політичному житті країни в різні періоди на перший план виходили такі основні концепції: нейтралітет і позаблоковість; багатовекторність; європейська та євроатлантична інтеграція; євразійство й рівнонаближеність. Проте особливої популярності набуває концепція позаблоковості й нейтралітету [2, с. 41-44]. Сучасний етап зовнішньополітичного курсу нашої держави зумовив інтерес щодо більш докладного вивчення європейських держав, які вважали або вважають себе нейтральними, позаблоковими та відповідності їх статусу реаліям міжнародних відносин постбіполярного світу. Дана стаття здебільшого має історико-політологічний характер та є продовженням